

Markó Béla

TRADÍCIÓ VAGY MODERNIZÁCIÓ?

– *avagy: katalán rögeszméim*¹ –

Kilencvenhat évvel ezelőtt, 1921-ben írta meg Kós Károly a *Kiáltó Szót*. Tulajdonképpen egy Zágoni Istvánnal és Paál Árpáddal közös röpiratról van szó, de nyilván nem véletlen, hogy általában elfeledkezünk a két társszerzőről, akik a részletes társadalomszervezési és gazdasági programot megszerkesztették, és csak a Kós Károly által írt, az akkori korhangulatnak megfelelően patetikus, de máig érvényes elvi-eszmei állásfoglalást szoktuk idézni. Pedig Zágoni István és Paál Árpád akkor egyfajta autonómia-koncepciót is felvázolt, alig két esztendővel az impériumváltás után, és nem ártana újraolvasni ezt az elképzelést sem. Tagadhatatlan viszont, hogy Kós Károly fogalmazta meg azt az értelmiségi stratégiát, amelyhez szerintem majdnem egy évszázad múltán is igazodnunk lehet. Politikai stratégia is ez egyúttal, hiszen Erdélyben már akkor sem lehetett, mint ahogy ma sem lehet teljesen szétválasztani az értelmiségi és politikai szerepvállalást. Kós Károly emelkedett hangú kiáltványának valószínűleg egyszerre volt kijózanító és mámorító hatása, és minden bizonnyal ez az érzelmi feszültség teszi egyszeri, megismételhetetlen szépírói teljesítménnyé. Ocsúdást hirdet, a zsibbasztó illúziókból való ébredést, és ebből a józanodásból származik a mámor is: egy magára hagyott közösség rátalál saját erejére, meglátja az irányt, amerre haladnia kell. Idézek a *Kiáltó Szóból*:

„Le kell vonnunk a tanulságot; szembe kell néznünk a kérlelhetetlenül rideg valósággal és nem szabad álmítanunk magunkat. Dolgoznunk kell, ha élni akarunk, és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk. De csak magunkban ezentúl, magunkért.

Napnyugat felé pedig ne nézzünk többé! Attól csak nehéz a szivünk, és fáj a szemünk. Ott lebukott a nap, és csak az ég vereslik még, és az égen gomolygó nehéz sorsfellegek. Attól csak a könnyünk csordul ki már. Vigyázzunk! A könny drága, és – ne lássa azt senki idegen, ami nekünk fáj.

¹ Elhangzott 2017. november 24-én Budapesten, a Petőfi Irodalmi Múzeumban, Az erdélyi magyar szellemi élet a 21. században című konferencián.

De ezeresztendős göggel tartjuk tekintetünket a mi hegyeink taréja felett, mert itt kell derengenie majd a mi hajnalunknak.

A régi Magyarország nincs többé a számunkra; de Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transsylvania, vagy bármi nyelven nevezte és nevezi a világ: feltámadt és van, aminthogy volt akkor is, amikor azt hittük mi magunk, mert akartuk hinni, hogy nincs, és csak Magyarország van. Akkor is volt, de most is van, és akárhogy is akarja akármilyen akarat, lesz örökkön-örökké.

Egy félszázados, szépséges útra eresztették le a sorompót, hogy tilos. Ezeresztendős erdélyi szerszámainkkal, próbált, ősi erőnkkel új utakat kell vágnunk, de magunknak csupán.

Régi szerszámokkal új fegyvereket kell kovácsolnunk, a lerakottaknál, az összetörteknél, a kezünkéből kicsavartaknál jobbakat.

Senki sem fog segíteni minket, de akkor senki se is sajnáljon minket.

Építeniünk kell! Fogunk hát építeni új, erős várakat a régi Istennek. Az Egynek, az Igazságosnak, az Erős Istennek. Aki ideküldött titkos Ázsiából egykoron minket, és akit mi idehoztunk magunkkal. Aki oltalmazott mindezideig, és akit mi is megvédelmeztünk – magunknak.”

A sodró, költői mondatok valójában nagyon is konkrét ideológiát közvetítenek, és kijelölik az erdélyi magyar közösség számára a követendő elveket, megalapozva a már régebb is létezett, de igazán csak Trianon után körvonalazódott transzszilvanista jövőképet. Ezek az elvek: egyrészt az önállóság, az önálló döntéshozatal és cselekvés, másrészt saját tradíciónk felerősítésének kényszere. Magunkra maradtunk, nincs mire számítanunk, önállónak kell lennünk, mondja Kós. Kiírtam az iménti idézetből, hogy miként támasztja alá a szóhasználat ezt az ideát, és nem kevesebb, mint hétszer szerepel ebben a viszonylag rövid részletben a *magunk* névmás: *magunkat, magunkban, magunkért, mi magunk, magunknak, magunkkal*, majd ismét: *magunknak*. Nem beszélve a birtokviszony nyomatékosításáról: *a mi hegyeink, a mi hajnalunk* és így tovább. A tradíció felelevenítése ugyancsak szükség-szerűség az új helyzetben: „*Napnyugat felé pedig ne nézzünk többet (...) Ezeresztendős erdélyi szerszámainkkal, próbált ősi erőnkkel új utakat kell vágnunk...*” Szó van itt ugyan az „új utakról” is, arról, hogy „új, erős várakat” fogunk építeni a „régI Istennek”, de alapjában véve természetesen a tradíción van a hangsúly, és Kós Károlyék értelmiségi stratégiája érvényesült is a két világháború között: kiépítették önálló intézményrendszerüket, létrehozták saját könyvkiadóikat, folyóiratai-

kat, egyesületeiket, és persze hozzáláttak a transzszilván identitás kiteljesítéséhez, ami végül is nem volt olyan nehéz, hiszen a politikában Bethlen Gábor, a kultúrában az erdélyi emlékirók óta megvoltak ennek az alapjai. Meg aztán Bizánc, illetve a Balkán és Közép-Európa találkozásánál tényleg lehetséges egy keletibb vagy nyugatibb orientációt követni. De Kós, Bánffy, Tabéry, Szentimrei és a többiek nem is ilyen értelemben kínáltak az értelmiségnek választási lehetőséget, a Nyugat és Kelet igazság szerint csak metafora volt ebben az esetben, és a keleti irány a *Kiáltó Szóban* a saját múlthoz, a saját tradícióhoz, vagyis a gyökerekhez való visszafordulást jelentette. A történelmi regény nem egyszerűen csak tartalmaz, hasznos divat abban a korban, hanem program. Fel kell fedezni Erdély történelmét, amely kulcsot adhat a jövőhöz is, „eszközt”, ahogy a *Kiáltó Szó* mondja.

Azokban a közösségekben, amelyeknek nap mint nap szembe kell nézniük az identitásvesztés rémképével, nyilvánvalóan nagy jelentősége van a tradíciónak, és ezek a közösségek többé-kevésbé rettegnek a változástól. Kós Károly ugyan használja az „új” jelzót a *Kiáltó Szóban*, „új utakat kell vágnunk”, és „fogunk hát építeni új, erős várakat a régi Istennek”, de a szövegösszefüggésből az is kiderül, hogy igény szerint az új forma a régi tartalom megerősítésére szolgálna. Azt hiszem, ez így volt rendjén rögtön Trianon után, mert az önállóság eszméjét csakis történelmi érvekkel lehetett alátámasztani, és bár a két világháború közti erdélyi magyar politika kevés eredménnyel dicsekedhetett, az értelmiség alkotóerejének megőrzését ez az ideológia szerintem döntő módon segítette. Később is számtalanszor találkozhatott az erdélyi magyar értelmiség, illetve az egész magyar közösség azzal a dilemmával, hogy a megújulás vagy modernizáció veszélyt jelent a kollektív identitásra nézve. Gondoljunk a hatvanas-hetvenes évek székelyföldi iparosítására, amikor egyrészt nagy szükség lett volna abban a régióban a modernizációra, másrészt a nacionálkommunista pártpolitika ezt úgy próbálta megvalósítani, hogy olyan ipart telepített, amelyhez máshonnan kellett odavinni néhány év alatt sok ezer fiatal szakmunkást.

A Ceaușescu-rendszerben ez lehetséges volt, azóta megszűnt a tervgazdálkodás diktatúrája, nehezebb lenne ide-oda mozgatni a tömegeket, és az önkormányzatok ereje is növekszik lassan-lassan Romániában, de a *Kiáltó Szóban* kifejtett alapelvek ma sem veszítették

érvényüket, ma is joggal ragaszkodnak tradícióikhoz az erdélyi magyarok. Kérdés, hogy elegendő-e ez a huszonegyedik században, vagy annyi idő után ki kellene egészítenünk, netán módosítanunk sem ártana ezt a stratégiát. Az önállóság természetesen változatlanul időszerű, önálló döntéshozatalra és önálló oktatási-művelődési intézményrendszerre továbbra is nagy szükségünk van, legfeljebb azt kell észrevennünk, hogy ez az önállósulási törekvés nemcsak Bukarestnek nem tetszik, hanem Budapest is egyre kevésbé érti, ha valaki nem próbál minél jobban igazodni a magyarországi játékszabályokhoz. Bizonyos mértékben úgymond érthető az értetlenkedés, hiszen mi magunk is azon vagyunk, hogy elsősorban Magyarországhoz, de általában az Európai Unió országaihoz is minél közelebb kerüljön oktatásunk, kultúránk, szellemi életünk minősége. Viszont legalább ennyire fontos újra meg újra tisztázni, hogy nekünk egy másik országban más követelményekre, más törvényekre is figyelniünk kell, és ehhez viszont elengedhetetlen az önálló mérlegelés és döntés. Mi a helyzet viszont a tradícióval? Ha nemzeti identitását egy közösség a változó Európában változatlannak szeretné látni, nyilván nem lesz képes a nyitásra és felzárkózásra. Feloldható-e ez az ellentmondás? Lehet-e egyidejűleg a tradíció megtartására és modernizációra is törekedni?

Családi vakációnkból Katalóniában töltöttünk néhány napot a nyáron, tehát még jóval a népszavazás előtt. Nem először voltam ott, Katalónia régóta érdekel engem, a katalán művészettel is többször példálóztam az elmúlt években, olyan értelemben, hogy értékrendet nem szabad a más-más történelmi adottságok között született remekművek között felállítani (úgymond nemcsak náluk, hanem nálunk is vannak remekművek), ám a katalánok modernsége mindenképpen csodálatra méltó. Persze ha ma szóba hozza valaki Katalóniát, érthető, hogy szinte kötelezően a meglehetősen zavaros helyzetről kellene beszélnie, és keresnie vagy tagadnia kellene a politikai analógiát Erdéllyel, netán a Székelyfölddel. Ennek ellenére én most megpróbálok eltekinteni – bár nem könnyű – a közigazgatási és államszervezési spekulációktól, demokrácia meg populizmus viszonyát sem méricskélem Spanyolországban és általában Európában, hanem egy másfajta különbségről vagy hasonlóságról szeretnék beszélni.

Franciaország felől érkezünk Katalóniába, és végre sikerült régi tervünket valóra váltanunk, mert útban Barcelona felé megálltunk

Figueresben, hogy a Salvador Dalí Múzeumot megnézzük. Szeretem Dalít, az ő polgárpukkasztó, találékony szürrealizmusa és Picasso racionális formabontása együtt jelenti számomra a huszadik század festészeti forradalmát. Dalí katalán, Picasso nem, de ifjúkori tanulóévei őt is Barcelonához kötik. Figueresben a monumentális múzeum látványa („múzeum-színháznak” nevezik, többek közt azért is, mert tényleg színház, illetve mozi működött ott valamikor) már érkezéskor meggyőz arról, hogy az identitásukhoz ragaszkodó, tehát értelemszerűen hagyományörző katalánok mekkora súlyt fektetnek modern művészeikre: a hatalmas zárt udvaron Dalí egyszerre groteszk és patetikus szoborkompozíciói fogadnak, és hát: hosszan kígyózó sor a jegypénztár előtt. Jó egy órát állunk mi is sorban a késő délelőtti tűző napon, amíg végül bejutunk, de közben legalább nyugodtan nézegethetjük az épület és az udvar zseniális furcsaságait. Természetesen bent is lépésről lépésre újabb – azt mondanám: precízen kiszámított – meglepetések várnak, kezdve azzal, hogy a bejáratnál a látogatót egy oldtimer, egy pompás Cadillac fogadja, tetején óriás, némiképpen a hindu istennőkre emlékeztető meztelen nőalak, vagyis Dalí korának két bálványa: a gépkocsi és a női test. Nem folytatom. Úgy fogalmaztam az imént, hogy a katalánok „hagyományörzők”. Igen, ez a hosszú időn át – elsősorban a Franco-rezsimben – nyelvhasználatában is diszkriminált nép, mint minden hasonló helyzetben lévő közösség, ismétlem, ragaszkodott és ragaszkodik a tradícióhoz. Ez lépten-nyomon megfigyelhető például Barcelona utcáin is, hiszen a jellegzetes katalán színek és minták mindenütt jelen vannak, ugyanakkor művészeik úttörő szerepet játszanak a tizenkilencedik és huszadik századi Európában. Ezek szerint nekik sikerült, ami nekünk még nem: összeegyeztetni a tradíciót és modernizációt. Figueres után, mint mondtam, Barcelonában vakációztunk néhány napot, és bár évekkal ezelőtt már jártam ott, most ugyanúgy lenyűgöztek Antoni Gaudí épületei, amelyek teljesen megváltoztatják a kő természetét, és folyékonyvá teszik a formákat (apropó Salvador Dalí elfolyó órái). Az ablakok, erkélyek, kiszögellések, mind-mind egy alig megfagyott, cseppfolyós világot mutatnak. Az egykor félbehagyott Szent Család székesegyház most épül tovább ugyan, de monumentális torzóként talán hatásosabb volt. A katalánok is tévednek ezek szerint, és nem csak a politikában. A Güell Parkba is érdemes ellátogatni nyilván, vagy a Picasso emlék-

múzeumba, ahol megtalálható a kezdő festő számos alkotása, és jól megfigyelhető, hogy valahol onnan indult, ahonnan a mi Munkácsynk, de aztán nekifogott elemeire bontani a klasszicista-realista festészetet. Tanulságosak például a Velazquez Udvarhölgyek című közismert festményét értelmező, egész termet betöltő Picasso-variációk. De beszélhetnénk Joan Miróról is, akinél a katalán folklórmotívumok végtelenül modern, gyermekrajz-szerű képekben oldódnak fel. Nekünk is van Bartók Bélánk természetesen, de attól tartok, hogy ő inkább kivétel, vagy legalábbis az újításai máig nem épültek be szervesen a magyar kultúrába. Sokat ihletődött éppen Erdélyből, de igazi szemléletváltást tradíció és modernizmus viszonyában neki sem sikerült kiprovokálnia. Ám azért fontos a bartóki életmű, mert bizonyítja, hogy ami ma szerintem a politikai viszontagságokon innen és túl a katalán kultúra fősodrában van, a tradícióra – is – támaszkodó modernizáció nálunk is lehetséges lett volna, de Erdélyben ez még csak kivétel. Holott a 21. században ez lehetne a stratégiánk: a sajátos helyzetből sajátos kitérés, ahogy azt Salvador Dalíék is tették. Mondhatnám úgy: menekülés előre. Csakhogy valójában ez nem menekülés a tradíció kényszere elől, hanem az egyetlen lehetséges túlélési stratégia. Ami nyilván nem lehet csupán néhány alkotó értelmiségi problémája, mert a katalán példában a befogadó közeg nyitottsága is benne van. Nem ma, hanem százvalahány évvel ezelőtt finanszírozta az akkori városvezetés Gaudí bizonyára sokak szemében örültnek tűnő ötleteit, és kérdés, hogy nálunk ez akár most is elképzelhető lenne-e. Mint ahogy a katalán közvéleménynek is el kellett fogadnia, hűledezve talán és meg-meghökölve, Dalít vagy Mirót.

Itt van az ideje hát, hogy a *Kiáltó Szóból* könnyen leszűrhető két fontos elv, az önállóság és tradíció mellé odaírjunk egy harmadikat is: modernizáció. Nemcsak a kultúrában, hanem az oktatásban is tudatosítani kellene ezeket a célokat. Nem hiszek ugyanis a spontánul fellávázó modernitásban: bátor elhatározástól és józan útkereséstől függ, hogy végre valahára feloldjuk ezt az évszázados dilemmát: tradíció *vagy* modernizáció, és ne alternatívaként, hanem egyidejű felelősségünként gondoljunk rá: tradíció *és* modernizáció! Lám, mennyi minden múlhat egy köztűzön! Sok függ a köztűzök helyes használatától: kultúra *és* politika; megmaradás *és* előrelépés; magyarok *és* románok; Magyarország *és* Románia stb.